

Türk Kültüründe Nevruz

Ayşe BAŞÇETİNÇELİK*

Her çağda toprağın görünüşündeki değişiklikler insanları çok etkilemiştir. Yaşamının bu değişimle yakından ilgisi olduğunu düşünen insan, doğanın bu gücü karşısında onunla barışık olmanın yollarını aramış, ondan kendisine gelebilecek kötü sonuçlara karşı büyüsel ve törensel işlemler uygulamıştır. Taklit, eylem ve toplu katılma şeklindeki bu büyüselde bolluk, bereket nitelikli dualar söylemiş ve bunlar zamanla törenlere dönüşmüştür.

Ritüel, bireyi toplumda yaşaması için eğitir. Bireyleri bir araya getirdiği için toplumsal bağları güçlendirir. Toplumun geleneklerinin sürmesi, inançlarının tazelenmesi, törelerin köklenmesine yardım ederek toplumu ayakta tutar. Ritüele katılan kişiye, yaşadığı toplumun bir üyesi olmanın mutluluğunu verir. Ritüeller toplu gösterilerdir. Törenlerin nitelikleri ne olursa olsun, amacı bireyleri bir araya getirmek, toplumsal bağları güçlendirmek, topluluk bilincini oluşturmaktır¹. Ritüeller, doğanın bilinmeyen yönlerini simgeler, yaşanılan dünya ile öbür dünyanın ilişkisine dayanır. Ritüel kökenli törenlerde şenlik, büyü, bereket içindedir. Her ritüel bir semboldür. Ritüellerde eski inanç sistemlerine ait izler belirgindir².

Ritüel törenlerin kökeni avcılık dönemine kadar uzanır. İlkel insan avının verimli geçmesi için büyüden medet ummuş, avın sonunda, avladığı hayvanı gezdirerek, avının bol olmasını dilemiştir. Avcı kültüründen tarım kültürüne geçildiğinde, bu kez de tarımda bolluk ve bereket için törenler düzenlemiştir. Böylece, mevsimleri etkileyebileceğini düşünen ilkel insan, yağmur yağdırmak, hayvanları çoğaltmak, topraktaki ürünleri arttırmak için büyüsel, törensel işlemler uygulamıştır .

Çeşitli kültürlerde mevsim değişiklikleri törenlerle kutlanır. Doğanın yenilenmesi ve tekrar yaşamaya başlaması demek olan baharın gelişi, İslamiyet öncesi Türk toplumlarında sevinçle karşılanmış ve şenlikler düzenlenmiştir. İslamiyeti kabul eden Türkler, İslamiyet öncesine ait birçok adet ve inanmalarını yeni girdikleri bu dine de sokmayı başarmışlardır. Her toplumda olduğu gibi Türk toplumunda da eskiden yapılan ayin ve şenlikler daha sonra kabul edilen semavi dinlere de girerek yeni bir nitelik kazanmıştır. Tarım kültüründe toprağa bağlı bir yaşam sürdüren insan, doğaya bağlı pratik takvimler oluşturmuş, doğanın yeşermesi ve sararmasını takvime bağlamıştır.

Anadoluda doğanın canlanması, her dönemde çeşitli törenlerle kutlanmıştır. Cemrelerin düşmesiyle doksan günlük kara kış bitmiş, toprak uyanmaya başlamıştır. Tüm bunlar Anadolu insanı için de yeni bir yaşamın başlangıcı kabul edilmiş, sevinçle karşılanmış, yüzyıllardır süregelen geleneklerle kutlanmıştır.

Toplumlarda gelenekler süreklilik göstererek, zaman içinde o toplumun kültürünün değişmez unsuru olurlar. En eski toplumlarda da görülen, bazı toplumlarda

¹ * Çukurova Üniversitesi, Türk Dili Okutmanı

Metin And, Dramatik Köylü Gösterilerinin Ritüel Niteliği, Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1974, Kültür Bakanlığı MİFAD Yay. A.Ü. Basımevi, Ankara 1975, s.1-11

² Erman Artun, Tekirdağ'da Hıdrellez Geleneği, Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1990, Ayırbaşım, Neyir Matbası, Ankara , 1990, s.1-22

unutulan baharın gelişinin kutlanması, Türk toplumunun inançlarında, geleneklerinde, dil ve edebiyatında devam ederek günümüze kadar gelmiştir³.

Türk dünyasında yılbaşı olarak kabul edilen ve yeni-yıl, yıl-başı, yeni-gün anlamlarında anılan Nevruz, Farsça nev (yeni), ruz (gün) kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Gece ve gündüzün eşit olduğu Miladi 22 mart, Hicri 9 mart gününe rastlamaktadır. Güneşin Koç burcuna girdiği bu gün Anadolu'da Sultan-ı Nevruz, Nevruz Sultan, Mart Dokuzu, Mart Bozumu gibi adlarla anılır⁴.

Nevruz Türk dünyası yanında Ortadoğu ve Ön Asya'daki çeşitli milletlerce de yeni yılın başlangıcı ya da bahar bayramı olarak kutlanır. 21 mart gününün bayram olarak kutlanmasıyla ilgili olarak Sümerlerden, Türklerden, Japonlardan, Amerikalı Kızılderililerden, İranlılara kadar çeşitli milletlerle tarihe mal olmuş topluluklarda gelenekler tesbit edilmiştir. İslamiyet öncesi de bahar kutlamaları yapan Türkler, bu kutlamaları daha sonra Nevruz adıyla sürdürmüşlerdir⁵.

Nevruz günümüze kadar çeşitli efsanelerle örülerek değişik biçimler almıştır. Buna göre Nevruz:

- Güneşin Koç burcuna girdiği gün,
- Tanrının insanı ve evreni yarattığı gün,
- Hz. Adem'in yaratıldığı çamurun yoğurulduğu gün,
- Hz. Adem ile Havva'nın cennetten kovulduktan sonra, Arafat'ta buluştukları gün,
- Hz. Nuh'un gemisinden inip karaya ayak bastığı gün,
- Hz. Yusuf'un kuyuya atıldığı gün,
- Hz. Musa'nın Mısır'dan ayrıldığı gün,
- Bir yunus balığı tarafından yutulan Yunus Peygamber'in karaya çıktığı gün olarak rivayet edilir.

Alevi-Bektaşilere göre Nevruz:

- Hz. Ali'nin doğduğu gün,
- Hz. Ali'nin Fatma'yla evlendiği gün,
- Hz. Ali'nin Hz. Muhammed tarafından halife ilan edildiği gün olarak kutlanır⁶.

Anadolu'da bugün kutlanmakta olan Nevruz şenliklerinin biçimlenmesinde İslamiyet öncesi Türklerin kutladıkları bahar bayramları ile Anadolu Uygarlıklarında yüzyıllarca kutlanan bahar şenliklerinin etkisini bulmamız mümkündür. Eski Türk İmparatorluklarında ilkbaharda ve güzde yapılan bayramların ve ayinlerin devletin resmi dini bayramları olduğu yazılı kaynaklardan öğrenilmektedir⁷.

Nevruz, toplum yaşantısını kolaylaştırmak amacıyla doğa güçlerini etki altına almak için düzenlenen törenlerdendir. Doğayla barışık olma isteğiyle kıştan yaza geçişte kutlanan bu bayram zamanla ilk çıkıştaki işlevselliğinden farklı olarak bugünkü şenlik halini almıştır. Bugün Nevruz, doğanın canlanmasının yarattığı coşkunun kutlandığı

³ Erman Artun, Türk Halk Kültüründe Mevsimlik Törenler ve Nevruz, İçel Kültürü, Mersin Halk Eğitim Merkezi ve Akşam Sanat Okulu Müdürlüğü Yayın Organı, Yıl:9, Sayı:39, Mayıs 1995, s.4-5

⁴ Abdulhaluk Çay, *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları:88, Seri. IV, Sayı: A.24, Ankara, 1988, s.120

⁵ Erman Artun, *Türk Halk Kültüründe*.....s.4

⁶ Abdülkadir Yuvalı, *Nevruz Bayramı ve Çarşamba Günleri*, Türk Kültüründe Nevruz, Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı:100, Ankara, 1995,s.55

⁷ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, TTK Basımevi,1995 Ankara, s.97

gündür. Bugünde yiyecekler toplanır, mesire yerlerine gidilir, ateşler yakılır, topluca yemekler yenilir;eğlenceler düzenlenir, doğanın uyanışı coşkuyla kutlanır.

Geçmişten günümüze kadar gelen Nevruz, Osmanlı döneminde kutlanan sayılı günlerden biridir. Müneccimbaşı Nevruz günü, hazırladığı yeni yıl takvimini padişaha sunar, karşılığında Nevruziye adı verilen bahşişler almış. Padişaha, sadrazama ve diğer devlet büyüklerine sunulan ve Nevruz Pişkeşi adı verilen bu takvim uğurlu günleri ve eşref saatlerini göstermiş. Hekimbaşılar da her yıl Nevruzda anber, afyon hulasası ve sair kokulu bitkilerden yaptıkları kırmızı renkli macunu, porselen kaplar içerisinde Nevruz gecesi padişaha, şehzadeye, sultanlara sunarlar ve karşılığında hediyeler alırlarmış. Nevruziye sunan hekimbaşılara, padişah huzurunda kürk giydirilmesi saray adetlerindenmiş⁸.

Anadolu'da çeşitli adlarla bilinen ve kutlanan Nevruz yüzyıllardır kuşaktan kuşağa aktarılan geleneklerde yaşamaktadır: Türkmenler Nevruzu eski Martın Dokuzu ve Sultan Nevruz olarak adlandırmaktadırlar. Tahtacı Türkmenlerinde Nevruz 22-23 mart günlerinde kutlanır. Ölülerin yedirilip, içirildiği gün olarak kabul edilir. Burada eski Türk inanç sistemi olan atalar kültü kendini göstermektedir. Mezar ziyaretleri yapılır, kabir öpülür, eğlenceler gün boyu sürer⁹.

Yörükler arasında kışın bitişi ve baharın başlangıcı kabul edilir. Gaziantep ve çevresinde Sultan Nevruz adıyla kutlanır. Kars'ta kapı dinleme, baca-baca adetleriyle, Tunceli'de baca dizme ve taş dizme adetleriyle kutlanır¹⁰.

Bolu ve çevresinde, Nevruzun başlıca özelliklerinden birisi de yakılan ateş ve bu ateşin üzerinden atlamaktır. Bu suretle, vücudun ağrıdan sızıdan kurtulacağına, her çeşit kötü etkilerden korunacağına inanılır. Alevlerin dumanlı çıkmasının bereketli yağmurları sağlayacağına inanıldığından, ateşe ara sıra su serpilir¹¹.

Tekirdağ, Kırklareli ve Edirne'de Nevruz şenlikleri Mart Dokuzu adıyla anılır. Mesire yerlerine gidilir. Eğlenceler tertiplenir, eski hasırlar yakılarak üzerinden atlanır. İzmir ve Uşak'ta Mart Dokuzu ve Sultan Nevruz Bayramı adıyla kutlamalar yapılır. Uşak'ta " yıl yenilendi" tabiri kullanılır¹².

Nevruz, Anadolu dışındaki Türk dünyasında; Kazakistan'da, Kırgızistan'da, Özbekistan'da, Azerbaycan'da, Doğu ve Batı Türkistan'da, Kırım'da, Yakutlar'da, Balkan Türklerinde, Yugoslavya Türklerinde ve Kıbrıs Türklerinde kutlanıldığı görülür¹³.

Azerbaycan'da Nevruza evler, bahçeler temizlenerek hazırlanılır. Elbiseler, kilimler yıkanır. Ağaç dipleri bellenir. Çocuklara, evlere, hayvanlara üzerlik yakılarak tütsüler yapılır. Nevruz sofrası hazırlanır. Nevruz günü sofraya çeşitli şekerler, ceviz içi, armut kurusu konur. Nevruzda kederli ve üzgün oturulmaz, küfür ve beddua edilmez. Yeni elbiseler giyilir. Mezarlıklar ziyaret edilir. Eşe dosta tatlı dağıtılır, küsler barıştırılır¹⁴.

Kazaklar "Yeni yıl temiz bir eve girerse, o ev hastalıklardan, her türlü beladan kurtulur." inancıyla evleri baştan aşağı temizleyerek Nevruza hazırlanırlar. Her evin sofrasında ak olan süt ve süttten yapılan yiyecekler, yeşillikler ve kırmızı et bulunur. Kuru peynir, buğday, pirinç, darı gibi yedi çeşit yiyecekten çorba hazırlanır. Yıl boyu tokluk

⁸ Müjgan Cumbur, *Bir Osmanlı Müneccimbaşısı ve Nevruz*, Nevruz ve Renkler, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı:116, Ankara, 1996, s. 121-130

⁹Erman Artun, *Türk Halk Kültüründe*.....s.5

¹⁰Abdulhaluk Çay, *Türk Ergenekon*.....s.125-126

¹¹P. Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 219

¹²Erman Artun, *Türk Halk Kültüründe*.....s.5

¹³a.g.e.s.5

¹⁴Azad Nebiyev, *Azerbaycan'da Nevruz*, Kültür Bakanlığı Yayınları:1875 Ankara, 1997

olması inancıyla bu çorbadan bol bol içerler. Aile büyükleri güzel sözler söyler, küsleri barıştırırlar. Nevruz günü kar veya yağmur yağarsa, gelen yılın iyi olacağına inanılır¹⁵.

Özbekistan'da Özbekler, Nevruz sofrasına "S" ile başlayan yedi adet yemek ve yedi tür baharat koyarlar. Ayrıca, sofraya büyük bir ekmek, etrafına boyalı yumurtalar ve yeşil yapraklar konur. Bir hafta boyunca kutlanan Nevruz günlerinde çeşitli gösteriler yapılır, oyunlar oynanır¹⁶.

Doğu Türkistan'da günümüz Uygurları, Nevruzun başlamasıyla, yeni yılın şerefine sevinç duygusunu ifade eden şiirler, şarkılar (nevruznameler) yazıp, hazırlarlar. Nevruz günü bayramlık elbiselerini giyerek kutsal ibadet yerlerine, kırlara, nehir kenarlarına, işlek alışveriş merkezlerine toplanırlar. Milli oyunlar oynarlar, ozanlar türkü ve şiir atışırlar. Şarkıcılar şarkılar söyler, dansçılar dansederler. Nevruz törenlerine okul çocukları da, çiçeklerle bezenmiş tahtalara yazdıkları nevruznameleri ezgilerle okuyarak katılırlar. Törenler tamamlandıca büyük kazanlarda hazırlanmış Nevruz aşısı topluca yenir¹⁷.

Kısıtlı örneklerde de görüldüğü gibi, tarih boyunca Nevruz Türk topluluklarında baharın gelişini, doğanın canlanmasını kutlama amacıyla yapılan bir bahar şenliğidir. Kökeni çok eski bahar bayramlarına dayanan bu şenlikler, kuşaktan kuşağa aktarılan geleneklerle günümüzde de yaşamını sürdürmektedir.

Anadolu'da yaşayan Türk toplumu, tarih boyunca çeşitli kültürlerle iç içe yaşamıştır. Anadolu'da yaşayan halkın kültüründe, çeşitli kültürlerin ve inanç sistemlerinin izleri mevcuttur. Türk toplumu, Orta Asya'dan getirdiği İslamiyet öncesine ait inanç ve geleneklerini, Anadolu'da bulunduğu Anadolu Uygarlıkları kültürü ile harmanlayarak yeni bir sentezi "Anadolu Türk Kültürünü" oluşturmuştur. Anadolu'da bugün kutlanan Nevruz törenlerinde, İslamiyet öncesi Türk kültüründe kutlanan bahar ayinleri ile Anadolu topraklarında yaşamış uygarlıkların kutladığı bahar törenlerinin etkisi görülür. Bu törenler İslamiyetin de etkisiyle islami renge bürünerek bugünkü şeklini almıştır. Her toplumun dininde, dinler öncesi inanç sistemlerine ait inanç ve geleneklerin kalıntıları mevcuttur.

Nevruz kutlamalarında doğa kültü, atalar kültü ve ateş kültü yanyanadır. Tarih boyunca Türklerde ateşin önemli bir yeri olmuştur. Ateşin her şeyi temizlediğine, kötü ruhları kovduğuna inanılmış, hastalıklardan korunmak için girişilen arınma işlemlerinde ateşten yararlanılmıştır. Bugün, Anadolu'da ateş ve ocakla ilgili inanmalar atasözlerine kadar girmiştir. Anadolu uygarlıklarında da ateş hep kutsal olmuş, tanrılara sunulan adaklar ateşe atılmıştır.

Nevruz, bütün Türk topluluklarında olduğu gibi Anadolu'da da baharın gelişinin, doğanın uyanışının coşkuyla kutlandığı bir bahar bayramıdır.

¹⁵ Ahsen Turan, *Kazakların Milli Bayramı Nevruz*, Nevruz ve Renkler, Türk Dünyasında Nevruz İkinci Bilgi Şöleni, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı:116, Ankara, 1996, s. 341-344

¹⁶ Akhmatali Askarov, *Özbekistan'da Nevruz Tekrar Halkın Bayramı Oldu*, Türk Kültüründe Nevruz, Uluslararası Bilgi Şöleni, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı:100, Ankara, 1995, s.237-243

¹⁷ Abdulkerim Rahman, *Tarihten Günümüze Nevruz Kutlamaları*, Türk Kültüründe Nevruz, Uluslararası Bilgi Şöleni, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı:100, Ankara, 1995, s.221-227